

Wieczorek, Elżbieta

Seminarium Nauczycielskie w Wymyślinie (1867-1914)

Rocznik Mazowiecki 15, 55-79

2003

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Elżbieta Wieczorek

Seminarium Nauczycielskie w Wymyślinie (1867–1914)

Wprowadzenie

Po upadku powstania styczniowego carat zmierzał do zatarcia narodowej odrębności Królestwa Polskiego i faktycznego wchłonięcia Kongresówki w ramy imperium rosyjskiego. Głównym celem polityki rosyjskiej stało się wy-narodowienie Polaków¹. Jednym z najważniejszych narzędzi tej polityki była działalność oświatowa. Zrusyfikowana szkoła – kierowana i nadzorowana przez carską administrację oświatową, czyli przez Warszawski Okręg Naukowy – miała spełniać funkcję asymilacyjną i stać się narzędziem całkowitego pod względem narodowym i politycznym podporządkowania Polaków carskiej Rosji². Plany rusyfikacyjne objęły m.in. szkoły początkowe. Ponieważ brakowało nauczycieli znających język rosyjski, władze carskie przystąpiły do kształcenia nauczycieli rekrutowanych głównie spośród synów chłopskich. Chodziło przy tym o odseparowanie chłopów od reszty społeczeństwa przez rozmieszczenie seminariów w małych miejscowościach, rozbudzenie w nich wdzięczności dla cara za uwłaszczenie i zniesienie pańszczyzny, obudzenie przekonania, że car jest opiekunem chłopów³. W tym celu w latach 1865–1872 powstało w Królestwie dziewięć kursów pedagogicznych:

- dla ludności grecko-unickiej – w Chełmie Lubelskim (1865), w Białej Podlaskiej (1867);

¹ A. Próchnik, *Rusyfikacja szkoły polskiej po powstaniu styczniowym*, w: *Walka o szkołę polską w 25 lecie strajku szkolnego*, red. S. Drzewiecki, Z. Nowicki, T. Wojeński, Warszawa 1930, s. 9; L. Szymański, *Zarys polityki caratu wobec szkolnictwa ogólnokształcącego w Królestwie Polskim w latach 1815–1915*, Wrocław 1983, s. 39.

² E. Staszyński, *Polityka oświatowa caratu w Królestwie Polskim (od powstania styczniowego do I wojny światowej)*, Warszawa 1968, s. 5; L. Korotyński, *Losy szkolnictwa w Królestwie Polskim*, Warszawa 1906, s. 23; B. Koskowski, *Ustrój administracyjny*, w: *Opis ziem zamieszkałych przez Polaków pod względem geograficznym, etnograficznym, historycznym...*, t. 2: *Królestwo Polskie*, Warszawa 1904, s. 185 i nast.

³ E. Staszyński, op. cit., s. 20–22; T. Wojeński, *Walka o szkołę polską w okresie rewolucji 1905 roku*, Warszawa 1960, s. 12–13.

- dla ludności polskiej – w Wymyślinie (w pobliżu miasteczka Skępe w dyrekcji płockiej), w Siennicy (koło Mińska Mazowieckiego), w dyrekcji warszawskiej), w Solcu w dyrekcji radomskiej (1867), w Łęczycy (1871) i w Jędrzejowie (1872);
- dla ludności litewskiej – we wsi Wejwery w dyrekcji suwalskiej;
- dla Niemców – w Warszawie (1867)⁴.

Seminarium wymyślińskie, działające od 1867 r. nie doczekało się jeszcze pełnego opracowania. Podstawowym źródłem informacji o jego dziejach jest nadal publikacja przygotowana przez Faustyna Piaska⁵, który w latach 1900–1915 był nauczycielem śpiewu i muzyki w seminarium. W latach 1905–1906 uczestniczył w strajku szkolnym. Był człowiekiem otwartym na postęp cywilizacyjny – jako pierwszy w Wymyślinie założył oświetlenie elektryczne we własnym domu, a potem w ważniejszych pomieszczeniach szkoły oraz w sąsiednim kościele⁶. Jego książka ma charakter wspomnieniowy, ale zawiera też wiele ścisłych informacji z dziejów szkoły, takich jak: spisy absolwentów, inspektorów i nauczycieli, dane dotyczące rozkładów lekcji. Pomaga także zrozumieć atmosferę panującą w seminarium. Wartościowe dla badań nad procesem kształcenia nauczycieli elementarnych w rosyjskich seminariach są także wspomnienia byłych uczniów szkoły z lat 1892–1896 – Bronisława Malanowskiego⁷ i Kazimierza Elwertowskiego⁸.

Bronisław Malanowski, ukończył seminarium w Wymyślinie w 1895 r., pracował jako nauczyciel we wsi Bogate pod Przasnyszem, potem w Szeńsku pod Mławą, a następnie w Warszawie. Warto wspomnieć, że był również stałym korespondentem „Zorzy”, „Gazety Świątecznej”, „Ech Płockich i Łomżyńskich”, napisał kilka podręczników do języka polskiego i popularnych książeczek⁹. Kazimierz Elwertowski był uczniem Seminarium w Wymyślinie w latach 1893–1896. Po ukończeniu nauki został nauczycielem w szkole elementarnej w Chraponi k. Rypina, a potem w szkołach średnich w Warszawie. Na tajnych kursach nauczał robotników i rzemieślników¹⁰.

Nie była dotąd wykorzystywana spoczywająca w Archiwum Państwowym w Płocku dokumentacja kursów w Wymyślinie. Składają się na nią sprawozdania inspektorów seminarium, wysyłane naczelnikowi Płockiej Dyrekcji Naukowej za lata 1870, 1871, 1872, 1874, 1892, 1910 i 1911, protokoły z posiedzeń rady pedagogicznej z lat 1883–1889 i 1910–1914 oraz protokoły zdawczo-odbiorcze, opisujące szczegółowo majątek nieruchomy szkoły z r. 1877 i 1913. Ze źródeł druko-

⁴ K. Poznański, *Reforma szkolna w Królestwie Polskim w 1862 roku*, Wrocław 1968, s. 302-303; E. Staszyński, op. cit., s. 21; R. Kucha, *Oświata elementarna w Królestwie Polskim w latach 1864–1914*, Lublin 1982, s. 77 i nast.; „Cirkularjusz po Uprawieniu Warszawskim Uczebnym Okręgiem” nr 4, Warszawa 1875, s. 100-106.

⁵ F. Piasek, *Materiały do dziejów seminarium nauczycielskiego w Wymyślinie 1867–1916*, Płock 1939.

⁶ M. Krajewski, *Skępe – zarys dziejów i obraz współczesny*, Rypin 1996, s. 101.

⁷ B. Malanowski, *Wspomnienia wiejskiego pedagoga*, Warszawa 1930.

⁸ K. Elwertowski, *Szkola i życie*, Warszawa 1962.

⁹ B. Malanowski, *Wstęp*, w: *Wspomnienia...*, op. cit.

¹⁰ K. Elwertowski, op. cit.; Z. Bienkowski, *Zarys dziejów Zakładu Kształcenia Nauczycieli w Wymyślinie 1867–1967*, Wymyślin 1970, s. 16, 61.

wanych cenne dla poznania dziejów seminarium w Wymyślinie są „Obzory Płockoj Guberni”, w których inspektorzy zamieszczali sprawozdania za każdy rok działalności, informując o ilości uczniów, frekwencji, ocenach, zamierzeniach i sukcesach¹¹. Równie wartościowe okazały się „Cirkulijary po Uprawleniju Warszawskim Uczebnym Okrugom”, czyli dzienniki urzędowe Warszawskiego Okręgu Naukowego. Drukowano w nich programy nauczania, tygodniowe tabele lekcji, instrukcje dla nauczycieli, wyciągi z protokołów posiedzeń rad pedagogicznych, sprawozdania z wizytacji, informacje na temat zatrudnienia absolwentów seminarium itp.¹² „Pamiętnyje Kniżki Płockoj Guberni” zawierają wykazy inspektorów i nauczycieli zatrudnionych w seminarium z podaniem danych dotyczących ich wykształcenia, wynagrodzenia, przebiegu pracy i uzyskanych odznaczeń¹³.

Podstawy materialne seminarium

Seminarium nauczycielskie w Wymyślinie zostało założone 1 lutego 1867 r. na mocy *Ustawy Kursów Pedagogicznych dla ludności polskiej w Królestwie Polskim* z 8 maja 1866 r. pod nazwą Kursy Pedagogiczne¹⁴. W 1872 r. zmieniono ich nazwę na Seminarium Pedagogiczne¹⁵. 28 maja 1866 r. otrzymały ziemię i budynki należące (przed upadkiem powstania styczniowego) do zakonu oo. bernardynów¹⁶. Pierwszy opis kompleksu budynków szkolnych pochodzi z 1877 r.¹⁷ W skład wchodziły wtedy dwa budynki kamienne: dwupiętrowy budynek główny seminarium z przylegającymi do niego z dwóch stron oficynami (małą i dużą), piętrowy budynek mieszczący szkołę wzorową i szkołę początkową ogólną oraz mieszkania nauczycieli tych szkół; dalej były trzy budynki parterowe drewniane i kilka zabudowań gospodarczych (w tym kamienny spichrz)¹⁸.

¹¹ Prawie wszystkie roczniki „Obzorów Płockoj Guberni” znajdują się w Bibliotece im. Zielińskich w Płocku (oprócz: 1871, 1882, 1905, 1906, 1908, 1909, 1910, 1912, 1913, 1914). W Bibliotece Głównego Urzędu Statystycznego w Warszawie znajdują się roczniki: 1906, 1910, 1912.

¹² Wszystkie roczniki „Cirkulijarów po Uprawleniju Warszawskim Uczebnym Okrugom” znajdują się w Bibliotece Narodowej w Warszawie.

¹³ Dotarłam tylko do następujących roczników „Pamiętnych Kniżek Płockoj Guberni”: 1884, 1888, 1889, 1891, 1893, 1895, 1899, 1901, 1911, 1913; wszystkie znajdują się w Bibliotece im. Zielińskich w Płocku.

¹⁴ „Dziennik Praw Królestwa Polskiego”, Warszawa 1866, t. 64.

¹⁵ Postanowienia i rozporządzenia Rządu w guberniach Królestwa Polskiego obowiązujące, wydane po zniesieniu w 1871 r. urzędowego wydania „Dziennika Praw Królestwa Polskiego”, w: „Zbiór Praw”, t. 2: za 1872 r., Warszawa 1875, s. 389 (zmianie uległa tylko nazwa szkoły, rozporządzenie nie wspomina o żadnych zmianach programowych).

¹⁶ Była to decyzja Komisji Likwidacyjnej Królestwa Polskiego. Zob.: *Księga pamiątkowa Koła Płocczan*, Płock 1931, s. 65; *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewska, Warszawa 1887, t. 12, s. 666-667.

¹⁷ Archiwum Państwowe w Płocku (dalej – APPI), Naczelnik Płockiej Dyrekcji Naukowej (dalej – NPDN), sygn. 349, opis majątku nieruchomości seminarium sporządzony przez radę pedagogiczną w dniu 1 X 1877 r.

¹⁸ W 1905 r. budynek mieszczący szkołę wzorową i początkową oraz mieszkania nauczycieli tych szkół spłonął. Obie szkoły przeniesiono wtedy do kamiennego spichrza (zob. F. Piasek, op. cit., s. 53); APPI, NPDN, sygn. 3, protokół zdawczo-odbiorczy z 22 VIII 1913 r.

Na parterze budynku głównego był rozległy hol, klasy I i III, pokój nauczycielski, ambulatorium z izbą chorych oraz kuchnia. Na I piętrze mieściła się kancelaria, karcer, sala jadalna, apteka, gabinet fizyczny, mieszkania nauczycieli, kaplica prawosławna i biblioteka. Na II piętrze ulokowane zostały sypialnie przeznaczone wyłącznie dla młodzieży polskiej. W dużej oficynie na parterze umieszczono klasę II i sypialnie uczniowskie, a na I piętrze apartament inspektora. Na piętra obu oficyn można było wejść tylko z korytarza I piętra. Mała oficyna jedynie w górnej części należała do seminarium, gdyż parter zajęty był przez administratora skępskiego przytułku. Na należącym do seminarium I piętrze małej oficyny urządzone zostały dwa pokoje dla wychowanków i ubikacje, pod którymi – jak wspominał K. Elwertowski – „w zamkniętym pomieszczeniu stał smrodliwy wóz asenizacyjny zastępujący kanalizację”¹⁹. Z prawej strony drogi wjazdowej obok budynku szkoły wzorowej stał mały drewniany, parterowy dom zamieszkały przez nauczyciela muzyki i śpiewu oraz felczera seminarium²⁰, natomiast z lewej strony dziedzińca za bramą wjazdową znajdował się drugi drewniany dom zamieszkały przez stróża i ogrodnika, a dalej w linii prostej – drewniane pomieszczenie z ubikacjami dla uczniów szkół początkowych (wzorowej i ogólnej) oraz drewniana stodoła. W głębi dziedzińca stały urządzenia gimnastyczne, a obok budynku głównego była studnia²¹. Do seminarium należał także sad i ogród szkolny oraz kilkuhektarowy zagajnik zwany borkiem. Rosły w nim sosny, brzozy, dęby, klony i czeremcha z licznym ptactwem, zwłaszcza wronami i czaplami²². W środku zagajnika znajdował się mały cmentarz z kamiennymi katakumbami, należący do pobliskiego kościoła²³.

Seminarium utrzymywane było przez skarb państwa. Wydatki ilustruje sprawozdanie o stanie szkoły w 1892 r. Szkoła otrzymała wówczas z kasy rządowej 11 327 rubli, oraz 175 rubli procentu od niewykorzystanej w poprzednim roku kwoty, czyli w sumie 11 502 rb. Na pensje nauczycieli przeznaczono 7300 rb. 57 k., na stypendia uczniowskie wydano 2590 rb. 65 k., remonty, opłaty dla pracowników fizycznych i wydatki gospodarcze wyniosły 713 rb. 16 k. Na zakup pomocy naukowych przeznaczono 231 rb. 70 k. oraz na inne wydatki – 475 rb. 69 k. Niewykorzystaną kwotę 189 rb. 93 k. pozostawiono na następny rok²⁴. Wynagrodzenie inspektora wynosiło 1500 rb. rocznie, powiększone o dodatek specjalny²⁵. Np. inspektor Balicki w r. 1889 otrzymywał 1500 rb. rocznie i 661 rb. dodatku²⁶, a inspektor Bakkanowski w r. 1911 – 1800 rb. łącznie²⁷.

¹⁹ APPI, NPDN, sygn. 349; K. Elwertowski, op. cit., s. 46.

²⁰ K. Elwertowski, ibidem, s. 45.

²¹ APPI, NPDN, sygn. 349.

²² APPI, NPDN, sygn. 3, pismo naczelnika Płockiej Dyrekcji Naukowej do Kuratora WON w sprawie stanu drzew parku seminarium.

²³ APPI, NPDN, sygn. 349.

²⁴ APPI, NPDN, sygn. 76, sprawozdanie roczne inspektora seminarium o stanie szkoły za rok 1892.

²⁵ R. Kucha, op. cit., s. 86.

²⁶ „Pamiętnyja...”, Płock 1899, s. 138.

²⁷ Ibidem, 1911, s. 111.

Nauczyciele etatowi, których w każdym roku szkolnym było dwóch, zarabiali po 1200 rb. rocznie, nauczyciele śpiewu i muzyki oraz religii – po 600, nauczyciel kaligrafii i rysunku pobierał 485 rb. rocznie, a nauczyciel szkoły wzorowej 350 rb. Nauczycielowi gimnastyki płacono 250 rb., a ogrodnikowi i lekarzowi tylko po 200²⁸. Jeżeli nauczyciel pełnił swoje obowiązki na podstawie kontraktu, pobierał wynagrodzenie po przeprowadzeniu zajęć przewidzianych umową. Jak podaje były nauczyciel seminarium, F. Piasek, za nauczanie języka polskiego wynagrodzenie nie było wypłacane z etatu, tylko corocznie na specjalny wniosek inspektora Warszawski Okręg Naukowy asygnował dla niego 120 rb., podobnie regulowano zapłatę za lekcje religii prawosławnej, na którą przeznaczano 50 rb. rocznie²⁹.

Najwięcej kontrowersji budziła pozycja w budżecie „Remonty, utrzymanie pracowników fizycznych i wydatki gospodarcze”. Inspektorzy skarżyli się, że mają zbyt mało pieniędzy na te cele, zwłaszcza w pierwszych latach istnienia seminarium. Stan budynków pogarszał się. Zwierzchnicy seminariów w sprawozdaniach zamieszczali uwagi o potrzebie przeprowadzenia remontów. W 1870, 1872 i 1874 r. pisali o przeciekających dachach i zrujnowanych piecach, dziurawych rynnach, przegniłych podłogach i pękających ścianach³⁰. Inspektorowie postulowali także podnoszenie standardu wyposażenia seminarium, np. budowę ubikacji dla pracowników seminarium, urządzenie kuchni, spiżarni i stołówki dla wszystkich wychowanków (by nie musieli stołować się w prywatnych domach), ogólnej sali do odrabiania lekcji, apteki, kaplicy i łaźni. Wszystkie te zamierzenia, mimo skąpych funduszy, udało się zrealizować. Najwcześniej, bo już w 1872 r., wybudowano na skraju zagajnika drewnianą łaźnię³¹. W 1874 r. urządzono małą aptekę³², a w 1885 r. w internacie zaczęła funkcjonować stołówka i świetlica³³. W tym samym roku inspektor Duwin urządził w gmachu szkoły kaplicę prawosławną³⁴.

Program kształcenia ogólnego

Ustawy o kursach pedagogicznych odrębne dla każdej grupy narodowościowej, tzn. dla ludności polskiej, rosyjskiej, litewskiej i niemieckiej car podpisał 5(17) stycznia 1866 r. w Petersburgu. W życie weszły 8(20) maja 1866 r. Różniły się zawartością programów nauczania i wysokością budżetu³⁵. *Ustawa Kursów Pedagogicznych dla ludności polskiej*, opublikowana po polsku i po rosyjsku

²⁸ R. Kucha, op. cit., s. 86.

²⁹ F. Piasek, op. cit., s. 44.

³⁰ APPI, NPDN, sygn. 33, sprawozdanie roczne inspektora seminarium o stanie szkoły za rok 1870; APPI, NPDN, sygn. 36, sprawozdanie roczne inspektora seminarium o stanie szkoły za rok 1872.

³¹ APPI, NPDN, sygn. 349.

³² APPI, NPDN, sygn. 36 za rok 1874.

³³ APPI, NPDN, sygn. 76.

³⁴ F. Piasek, op. cit., s. 33.

³⁵ „Dziennik Praw Królestwa Polskiego”, Warszawa 1866, t. 64.

umieszczała kursy w obrębie szkół średnich³⁶. Przewidziano trzyletni okres Hnauczenia. W ciągu dwóch pierwszych lat nauka miała mieć charakter teoretyczny, a w ostatnim roku – praktyczny. W tym celu przy kursach miały być urządzone wzorowe szkoły elementarne. Zgodnie z ustawą, kursy powinny posiadać bibliotekę, gabinet fizyczny, pomoce naukowe, niezbędne do nauczania przyrodoznawstwa, mapy i globusy, przyrządy do gimnastyki oraz instrumenty muzyczne i nuty. W miarę możliwości miały być zakładane przy nich ogrody, w których seminarzyści uczyliby się ogrodnictwa i sadownictwa³⁷. Ustawa przewidywała nauczanie języka rosyjskiego i polskiego, religii, pedagogiki, matematyki (arytmetyki i geometrii), przyrodoznawstwa, historii, geografii, kaligrafii, kreślenia i rysunków, muzyki i śpiewu kościelnego, gimnastyki oraz praktycznych zajęć z ogrodnictwa³⁸. W programie seminarium zabrakło łaciny i języków nowożytnych, ograniczono również nauczanie fizyki, chemii oraz algebry, aby w ten sposób uniemożliwić absolwentom szkoły podejmowanie nauki w szkołach wyższych. Ukończenie seminarium na podstawie egzaminu końcowego nie dawało statusu matury. Można ją było zdać po złożeniu w trybie eksternistycznym dodatkowych egzaminów z algebry, fizyki, chemii, języka nowożytnego i łaciny³⁹. Program nauczania opracowany dla kursów pedagogicznych oznaczał krok wstecz nie tylko w stosunku do szkół powiatowych pedagogicznych, ale również do programów nauczania z lat wcześniejszych⁴⁰.

Lekcje miały trwać godzinę zegarową. Do ustawy załączono wykaz lekcji w każdej klasie. Jeżeli do tabeli przedstawiającej wykaz lekcji dodamy muzykę, śpiew i gimnastykę, to liczba obowiązkowych lekcji tygodniowo będzie następująca: klasa I – 40 godzin, klasa II – 35, klasa III – 25. Ponadto do zajęć klasy III trzeba dodać lekcje praktyczne w szkole ćwiczeń. Dodatkowo w czasie wiosny i jesieni w godzinach popołudniowych przewidziano zajęcia w sadzie i w ogrodzie. Niedziele oraz dni uroczyste i świąteczne były wolne od nauki. Przewidziano również 6-tygodniowe wakacje letnie i 2-tygodniowe zimowe oraz przerwę w czasie Świąt Wielkanocnych⁴¹.

W Wymyślinie, zgodnie z art. 17 rozdz. III *Ustawy Kursów Pedagogicznych*, zarówno na kursach, jak i w szkole wzorowej nauka miała odbywać się w języku polskim. W języku rosyjskim miała być nauczana tylko historia i geografia. Jednakże już w 1868 r. minister Oświecenia Publicznego, hr. Dymitr Tołstoj, zalecił, aby wszystkie przedmioty nauczania we wszystkich bez wyjątku kursach pedagogicznych WON były nauczane po rosyjsku⁴². W la-

³⁶ *Ustawa Kursów Pedagogicznych dla ludności polskiej w Królestwie Polskim*, w: „Dziennik Praw Królestwa Polskiego” Warszawa 1866 nr 209 (t. 64) s. 233-252.

³⁷ *Ibidem*, rozdz. I, art. 1-6; rozdz. III, art. 22.

³⁸ *Ibidem*, rozdz. III, art. 16; F. Piasek, *op. cit.*, s. 26.

³⁹ K. Elwertowski, *op. cit.*, s. 49.

⁴⁰ K. Poznański, *op. cit.*, s. 302.

⁴¹ *Ustawa Kursów Pedagogicznych...*, *op. cit.*, rozdz. III, art. 17-20, tygodniowy wykaz lekcji, s. 252.

⁴² *Raport ministra Oświecenia Publicznego hr. Dymitra Tołstoja z inspekcji szkół w WON w 1868 r.*, w: *Walka caratu ze szkołą polską w Królestwie Polskim w latach 1831-1870. Materiały źródłowe, wybór, wstęp i oprac.* K. Poznański, Warszawa 1993, s. 284.

tach 1870–1875 zalecenie to zrealizowano, wprowadzając wszędzie wykłady w języku rosyjskim⁴³.

Na podstawie ustawy o kursach z 1866 r. i obowiązującej od 1875 r. instrukcji dla seminariów nauczycielskich rada pedagogiczna opracowywała szczegółowy program nauczania do każdego przedmiotu⁴⁴. Szczególnie uprzywilejowaną pozycję posiadał język rosyjski. Ustawa o kursach pedagogicznych na realizację tego przedmiotu przeznaczała aż 12 godzin w tygodniu (6 – w klasie I, 4 – w II i 2 – w III)⁴⁵. Nauka języka rosyjskiego obejmowała nauczanie poprawnego czytania i pisania, wyraźnego i płynnego mówienia, opanowanie głównych wiadomości z gramatyki i teorii literatury oraz znajomość metodyki nauczania języka rosyjskiego⁴⁶. Rozpoczynający naukę chłopcy, po szkole elementarnej, raczej nie znali rosyjskiego. W protokołach rady pedagogicznej w Wymyślinie znalazły się liczne wzmianki o metodyce nauczania czytania po rosyjsku ze zrozumieniem. Zapisy mówią o rozpoczynaniu nauki od tekstów prostych, zrozumiałych i budzących zaciekawienie uczniów. Etapy lekcji czytania obejmowały głośne i staranne odczytanie tekstu przez nauczyciela, wyjaśnianie nieznanych wyrazów, czytanie przez uczniów, opowiadanie własnymi słowami. Nauczyciel zaś na bieżąco zastępował polonizmy zwrotami rosyjskimi⁴⁷. Przedmiotem szczególnej troski pozostawała również kwestia prawidłowej wymowy, intonacji, wzbogacania słownictwa, poznawania wyrażań i zwrotów mowy rosyjskiej. W sprawozdaniach z końca XIX w. znalazły się obszernie uwagi o toku nauczania języka rosyjskiego. Przyniesiony w 1892 r. szczegółowy wybór tekstów literackich rosyjskich świadczy o rosnącej sprawności językowej seminarzystów. Czytali i uczyli się na pamięć wierszy Puszkina, Lermontowa, bajek Kryłowa, twórczości Gogola i innych. Praca z tekstem polegała na recytacjach, ale także na przetwarzaniu ich treści własnymi słowami⁴⁸.

Jednym z głównych elementów nauczania języka rosyjskiego były prace pisemne. Za najlepszy środek utrwalania w pamięci zasad ortografii uważano dyktando, które robiono uczniom dwa razy w miesiącu. W seminarium wymyślińskim przyjęty był interesujący sposób jego przeprowadzania. Po podyktowaniu klasie uprzednio odczytanego i wyjaśnionego tekstu, nauczyciel zbierał zeszyty i podkreślał wyrazy z błędami nie poprawiając ich, po czym wypisywał te wyrazy na tablicy i oddawał zeszyty. Następnie polecał uczniom, aby odszukanali w swoich zeszytach wyrazy napisane na tablicy i prawidłowo je poprawili⁴⁹. Samodzielne prace pisemne były przez uczniów przygotowywane w klasie lub w domu, w obu przypadkach odnosiły się do przeczytanego i omówionego

43 R. Kucha, *Z dziejów seminariów nauczycielskich w Królestwie Polskim w latach 1866–1875*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Pedagogica et Psychologica” 1989 nr 22, s. 131.

44 „Obzor...” 1895, s. 83.

45 *Ustawa Kursów Pedagogicznych...*, op. cit. s. 252.

46 „Obzor...” 1895, s. 84.

47 „Cirkuljar...” 1872 nr 4, wyciąg z protokołu posiedzenia rady pedagogicznej Wymyślińskich Kursów Pedagogicznych z 10 II; 7, 10, 27 III 1872, s. 193–194.

48 „Obzor...” 1896, sprawozdanie inspektora seminarium o stanie szkoły, s. 75; APPI, NPDN, sygn. 76.

49 „Cirkuljar...” 1872 nr 4, s. 195.

w klasie tekstu i poprzedzone były wspólnie ułożonym planem pracy. Pomoc nauczyciela przy pisaniu pracy polegała na wskazaniu materiałów źródłowych, omówieniu oraz dokładnej analizie tematu i planu wypracowania. Prace nauczyciel sprawdzał w domu, a w klasie omawiali je i poprawiali uczniowie. Słabe wypracowania pisano jeszcze raz. W końcu każdego semestru prace pisemne przeglądał inspektor. Tematy wypracowań uczniowskich były ustalane przez radę pedagogiczną i zatwierdzane przez naczelnika dyrekcji naukowej. Odnosiły się one nie tylko do zagadnień literackich, ale także historycznych, geograficznych, przyrodniczych czy metodycznych; prace zadawane były nie tylko na lekcjach języka rosyjskiego, ale także z pozostałych przedmiotów⁵⁰.

Ważne miejsce w procesie nauczania i wychowania zajmowała religia, gdyż stanowiła nie tylko przedmiot teoretycznego nauczania, ale – co istotniejsze – miała rozwijać w uczniach uczucia religijne i ukierunkowywać ich moralnie na całe życie⁵¹. W seminarium uczono – w zależności od wyznania – religii prawosławnej i katolickiej w wymiarze 10 godzin tygodniowo (4 – w kl. I i po 3 – w kl. II i III)⁵². Uczniowie uczyli się odpowiednio do religii katechizmu, historii Kościoła, liturgii oraz piśmiennictwa religijnego⁵³. Lekcje religii były prowadzone w sposób przystępny i ciekawy dla uczniów. Przed przeczytaniem tematu z podręcznika nauczyciel wyjaśniał go. Przestrzegano tego zwłaszcza w odniesieniu do uczniów klasy I, którzy ze szkół elementarnych wynieśli niedobry nawyk czytania mechanicznego i bez zrozumienia. Aby uczniowie nie pozostawali tylko biernymi słuchaczami i mogli brać czynny udział w lekcji, nauczyciel w trakcie swojej wypowiedzi zadawał uczniom pytania dotyczące tematu. W celu sprawdzenia, czy lekcja została zrozumiana, pod koniec polecał jednemu z uczniów powtórzenie omawianych zagadnień. W nauczaniu religii brano pod uwagę przede wszystkim praktyczną stronę przedmiotu, np. przy wyjaśnianiu przykazań wskazywano na te występki i grzechy, które były rozpowszechnione w środowisku wiejskim i typowe dla chłopców w tym wieku. Wszystkie zasady moralne były wyjaśniane i potwierdzane przykładami z Pisma Świętego⁵⁴.

Na naukę matematyki poświęcano 11 godzin tygodniowo (5 – w kl. I, 4 – w II i 2 – w kl. III)⁵⁵. Program arytmetyki i geometrii obejmował cztery działania matematyczne, liczenie w pamięci i na liczydłach, ogólne pojęcia o ułamkach zwykłych i dziesiętnych, rosyjskie miary długości, wagi, objętości i powierzchni oraz rosyjski system monetarny⁵⁶. Na lekcjach matematyki zalecano przestrzegania zasady stopniowania trudności i przechodzono od zadań prostych do złożonych, od szczegółu do ogółu, od konkretnego do pojęć abstrakcyjnych. Do rozwiązywania wybierano zadania interesujące z problemem często spotyka-

50 APPI, NPDN, sygn. 76.

51 „Cirkulijar...” 1872 nr 4, s. 202.

52 *Ustawa Kursów Pedagogicznych...*, op. cit., s. 252.

53 *Ibidem*, rozdz. III, art. 16, pkt. 1, s. 237.

54 „Cirkulijar...” 1872 nr 4, s. 202.

55 *Ustawa Kursów Pedagogicznych...*, op. cit., s. 252.

56 „Cirkulijar...” 1872 nr 4, s. 208-209.

nym w życiu codziennym, gdyż uważano, że zbyt wymyślne i zawile męczą i zniechęcają uczniów. W II klasie, gdzie uczniowie już lepiej znali rosyjski, wymagano wyraźnego i szczegółowego objaśnienia kolejnych czynności podczas rozwiązywania zadania⁵⁷.

Na muzykę i śpiew przeznaczano 20 godzin tygodniowo. Lekcje odbywały się w godzinach popołudniowych. Program nauczania przewidywał naukę śpiewu pieśni kościelnych oraz rosyjskich pieśni ludowych, czytanie i rozumienie nut, a uczniowie III klasy uczyli się także dyrygować chórem złożonym z uczniów szkoły wzorowej⁵⁸. Ponadto przez cały czas istnienia seminarium działał chór szkolny i orkiestra⁵⁹.

Na drugim roku zaczynała się nauka pedagogiki w wymiarze 5 godzin tygodniowo. Uczniowie zapoznawali się z pojęciem wychowania, warunkami rozwoju fizycznego, a więc sposobem odżywiania, higieną, potrzebą wietrzenia pomieszczeń i pożytkiem z ćwiczeń gimnastycznych, dalej z rozwojem umysłowym i jego etapami, by następnie przejść do zagadnień ściśle związanych z dydaktyką ogólną i metodyką nauczania w szkole początkowej⁶⁰.

Gimnastyka traktowana była marginalnie i stanowiła po prostu musztrę wojskową, odbywaną przez uczniów z drewnianymi karabinami u boku⁶¹.

Zajęcia praktyczne z sadownictwa, ogrodnictwa i pszczelarstwa odbywały się w miesiącach wiosennych i jesiennych. Nauczyciel przyrody udzielał uczniom niezbędnych wiadomości teoretycznych. Zajęcia praktyczne w sadzie, ogrodzie i zagajniku prowadzone były przez seminaryjnego ogrodnika w obecności inspektora i nauczyciela przyrodoznawstwa⁶².

Najbardziej niedocenianym przedmiotem był język polski. Ustawa o kursach z 1866 r. na nauczanie tego przedmiotu przeznaczyła 12 godzin tygodniowo, ale w wyniku zabiegów kolejnych inspektorów, już na początku lat siedemdziesiątych, liczba ta została zredukowana do 3 godzin, po 1 godzinie w każdej klasie. W zamian za to zwiększono liczbę godzin matematyki, języka rosyjskiego i geografii oraz przeznaczono 3 godziny na nauczanie fizyki, która nie była przewidziana w ustawie⁶³. Nauczycielami języka polskiego byli najczęściej absolwenci seminarium wymyślińskiego, nieposiadający żadnego przygotowania do nauczania języka polskiego⁶⁴. Wychowanek szkoły, K. Elwertowski, tak oto wspomina lekcje języka polskiego:

⁵⁷ Ibidem, s. 206.

⁵⁸ *Instrukcja dla nauczycielskich seminariów zatwierdzona przez ministra oświaty 4 VII 1875 r.*, „Cirkulijar...” 1872 nr 4, s. 31.

⁵⁹ APPI, NPDN, sygn. 36 za 1874; K. Elwertowski, op. cit., s. 55.

⁶⁰ F. Piasek, op. cit., s. 34-35.

⁶¹ K. Elwertowski, op. cit., s. 56.

⁶² „Obzor...” 1895, s. 87; 1896, s. 79; 1900, s. 75.

⁶³ „Obzor...” 1884, s. 87; 1887, s. 83; F. Piasek, op. cit., s. 27-28.

⁶⁴ Nauczycielami języka polskiego, którzy ukończyli seminarium w Wymyślinie byli: Jacenty Keller, Roch Olszewski i Maksymilian Majewski (zob. F. Piasek, op. cit., s. 64, 66-77; spis osób, które ukończyły Seminarium Nauczycielskie w Wymyślinie).

Roch Olszewski był kierownikiem szkoły ćwiczeń i jednocześnie nauczycielem języka polskiego. Wykłady prowadził po rosyjsku, utrwalając w pierwszym roku pisownię i gramatykę, a w drugim i trzecim podawał surogat polskiej literatury. We wszystkich klasach część lekcji była poświęcona na czytanie i tłumaczenie tekstów z języka polskiego na rosyjski. Czytanie i rozbiór utworów polskiej literatury obejmował w drugiej klasie wiek XVIII i XIX, a w trzeciej XIV–XVII wg podręcznika Wierzbowskiego, który był opracowany w ten sposób, że wykład i objaśnienia były po rosyjsku, a tylko teksty utworów po polsku. Takie nauczanie, i to tylko jedną godzinę tygodniowo, sprowadzało naukę języka polskiego prawie do zera.⁶⁵

Treści nauczania realizowane w seminarium zależały nie tylko od programów nauczania, ale także od zaplecza dydaktycznego szkoły. Głównym filarem tego zaplecza była biblioteka szkolna, składająca się z księgozbioru podstawowego, przeznaczonego dla nauczycieli i księgozbioru uczniowskiego⁶⁶. Książki nabywano za pieniądze pochodzące z budżetu, np. w r. 1870 zakupiono 87 tytułów za ogólną kwotę 250 rb. 54,5 k., w r. 1872 – 66 tytułów za kwotę 188 rb. 89 k., a w 1892 – jak wynika z tabeli – 68 tytułów za 118 rb. 84 k. Nie były to małe sumy, zważywszy, że na zakup wszystkich pomocy dydaktycznych przeznaczano średnio ok. 230 r.⁶⁷ Do najcenniejszych zdobyczy biblioteki należały zakupione w 1874 r. wszystkie dzieła Lwa Tołstoja oraz sprowadzona w 1892 r. antologia dzieł Szekspira⁶⁸. Aby skłonić uczniów do uważnego czytania książek, nauczyciel, który zajmował się ich wypożyczaniem, zakładał specjalny dziennik, gdzie obok rejestru wypożyczeń zapisywał, czy uczeń przeczytał książkę uważnie i czy można mu wypożyczyć drugą, czy też musi tę samą przeczytać jeszcze raz. Kontrola znajomości treści przeczytanych książek odbywała się na lekcjach bądź w bibliotece⁶⁹.

Bardzo ważną rolę odgrywał również gabinet fizyczny, który w 1871 r. wyposażony został w przybory i instrumenty na ogólną sumę 771 r. 53 k.⁷⁰. Prawdziwą chlubą seminarium była założona w 1885 r. stacja meteorologiczna 3 kategorii. W r. 1887 weszła ona do międzynarodowej sieci, a komunikaty wysyłane do Głównego Obserwatorium Fizycznego brano pod uwagę przy sporządzaniu międzynarodowych sprawozdań rocznych. W pierwszych latach istnienia stacji obserwacje prowadził sam inspektor Duwin, a potem etatowy nauczyciel, Połotiebnow⁷¹. Resztę zaplecza dydaktycznego stanowiły następujące pomoce szkolne: leksykony, atlasy, globusy, mapy geograficzne i historyczne, przybory do kreślenia i rysowania, przyrządy gimnastyczne, liczydła, modele figur geometrycznych, przybory ogrodnicze oraz instrumenty muzyczne i nuty⁷².

65 K. Elwertowski, op. cit., s. 55.

66 APPI, NPDN, sygn. 76.

67 APPI, NPDN, sygn. 33, 36, 76.

68 Ibidem.

69 APPI, NPDN, sygn. 36 za rok 1872; sygn. 76.

70 APPI, NPDN, sygn. 36 za rok 1872.

71 „Obzor...” 1887, s. 84; APPI, NPDN, sygn. 76.

72 APPI, NPDN, sygn. 33, 36, 76.

Program i organizacja kształcenia pedagogicznego

Zwracano bardzo dużą uwagę na przygotowanie zawodowe przyszłych nauczycieli. W tym celu przy kursach miały być urządzone wzorowe szkoły elementarne. W Wymyślinie praktyki pedagogiczne odbywały się w 3-oddziałowej szkole ćwiczeń. Opiekunem praktyk był inspektor seminarium⁷³. Do prowadzenia lekcji próbnych w szkole wzorowej uczniowie przygotowywali się już w klasie II. Na lekcjach pedagogiki zapoznawali się z metodyką nauczania w szkole początkowej. Obserwowali lekcje prowadzone przez nauczyciela szkoły wzorowej, zapisywali przebieg lekcji oraz swoje spostrzeżenia i omawiali je na lekcjach pedagogiki. W klasie III każdy uczeń musiał już sam przeprowadzić po kilka lekcji z każdego przedmiotu. Przydział lekcji próbnych był przygotowywany przez radę pedagogiczną na początku roku szkolnego. Przed przeprowadzeniem lekcji uczeń pisał szczegółowy konspekt, który był sprawdzany i zatwierdzany przez inspektora jako nauczyciela pedagogiki⁷⁴.

W sprawozdaniu inspektora seminarium za rok 1892 odnajdujemy taki oto opis zajęć w szkole ćwiczeń:

Codziennie po dwóch uczniów było wysyłanych do tej szkoły. Pierwszy z nich miał do zrealizowania trzy lekcje – jedną w obecności inspektora i wychowawcy, a pozostałe dwie pod kontrolą nauczyciela szkoły wzorowej. Drugi uczeń prowadził dwie lekcje nadzorowane przez tego samego nauczyciela. Każdego dnia w jednej z lekcji praktykantów uczestniczyli koledzy z klasy, obserwowali ją i w specjalnych zeszytach odnotowywali dobre i słabe strony prowadzonych zajęć. Lekcja ta odbywała się w obecności nauczyciela danego przedmiotu, inspektora i kierownika szkoły ćwiczeń. Raz w tygodniu rada pedagogiczna razem ze wszystkimi uczniami III klasy omawiała, analizowała i oceniała hospitowane zajęcia. Głos w dyskusji mogli zabierać nie tylko nauczyciele, ale również sami uczniowie.⁷⁵

Kilka pierwszych lekcji inspektor przeznaczał na omówienie zagadnień związanych z podziałem oddziałów na grupy. Następnie zapoznawał praktykantów ze zgromadzonymi w szkole wzorowej pomocami dydaktycznymi⁷⁶. W 1872 r. szkoła ta posiadała liczydła matematyczne, skrzynkę z różnymi materiałami surowymi i obrobionymi, skrzynkę z minerałami i monetami, obrazy pór roku, miary ciekłych i sypkich ciał, obrazy do nauczania poglądowego Szrajbera i tablicę ścienną. Uczniowie musieli się dobrze zapoznać z możliwościami ich wykorzystania na lekcjach, żeby w przyszłości ich nauczanie miało charakter praktyczny i poglądowy⁷⁷.

Nauczyciele prowadzili lekcje pokazowe, podczas których seminarzyści zapoznawali się ze sposobami nauczania we wszystkich trzech oddziałach oraz z możliwościami poznawczymi i rozwojem umysłowym dzieci⁷⁸. Dopiero po

⁷³ *Ustawa Kursów Pedagogicznych ...*, op. cit., rozdz. VIII, art. 54-56.

⁷⁴ *Instrukcja dla seminariorów...*, op. cit., s. 34.

⁷⁵ APPI, NPDN, sygn. 76.

⁷⁶ „Cirkuljar...” 1872 nr 4, s. 197.

⁷⁷ APPI, NPDN, sygn. 36 za rok 1872.

⁷⁸ Ibidem.

przejęciu tych etapów poszczególni uczniowie przechodzili do prowadzenia lekcji z jedną i dwoma grupami, a następnie z całą klasą jednocześnie. Uczeń mający prowadzić lekcję próbną otrzymywał w przeddzień temat i niezbędne wskazówki w celu opracowania szczegółowego konspektu. Przy jego pisaniu mógł liczyć na pomoc nauczyciela dyżurującego w seminarium⁷⁹. Od 1872 r. uczniowie III klasy raz w tygodniu przeprowadzali z kolegami z klasy I oraz z uczniami szkoły wzorowej dyktanda oraz inne ćwiczenia pisemne. Sami musieli je sprawdzić i poprawione podpisać swoim nazwiskiem, po czym poprawność sprawdzenia i ocenienia pracy kontrolował inspektor. Był to bardzo pożyteczny i pouczający zwyczaj, dzięki któremu przyszli nauczyciele mogli opanować umiejętność przeprowadzania i właściwego oceniania prac pisemnych⁸⁰. Uczniowie III klasy przygotowywali się do zawodu nie tylko w szkole wzorowej, ale również w szkole początkowej ogólnej, funkcjonującej w tym samym budynku⁸¹. Podzieleni na grupy, raz w tygodniu pod kierunkiem nauczyciela śpiewu uczyli dzieci z obu szkół rosyjskich pieśni⁸².

System wychowawczy seminarium

Jednym z najważniejszych celów seminarium było przygotowanie przyszłych nauczycieli do roli rusyfikatorów środowisk, w których będą żyli i pracowali. Celowi temu został podporządkowany cały proces wychowawczy szkoły. Przez trzy lata młodzi chłopcy – odizolowani od wpływów większych ośrodków, mówiący i uczący się wyłącznie po rosyjsku, nadzorowani przez wychowawców dzień i noc – mieli stać się wiernymi poddanymi i powolnymi narzędziami w rękach caratu. Zasadniczą rolę w tym dziele odgrywała walka z językiem polskim. Nauczanie w seminarium odbywało się po rosyjsku⁸³. W szkole i w internacie wolno było rozmawiać tylko po rosyjsku, także modlitwa przed i po nauce odmawiana była w języku rosyjskim. Za rozmowy po polsku, a także czytanie polskich książek groziła wychowankom kara⁸⁴.

Plan dnia ułożony był tak, by uczniowie nie mieli w ogóle wolnego czasu. Dzień zaczynał się o godzinie 7⁰⁰. Na toaletę poranną oraz ślanie łóżek przeznaczano 1 godzinę, o godzinie 8⁰⁰ był apel, a po nim skromne śniadanie. Następnie przez pół godziny wychowankowie przygotowywali się do lekcji, które trwały od 9⁰⁰ do 14³⁰. Po lekcjach spożywano obiad, po którym do godziny 15³⁰ był czas przeznaczony na odpoczynek. Czas między 15³⁰ a 17⁰⁰ był przeznaczony na zajęcia w orkiestrze i chórze lub pracę w ogrodzie, sadzie i na podwórzu. Semina-

⁷⁹ K. Elwertowski, op. cit., s. 49.

⁸⁰ APPI, NPDN, sygn. 36 za 1872 r.

⁸¹ „Obzor...” 1880, sprawozdanie inspektora seminarium o stanie szkoły, s. 83.

⁸² APPI, NPDN, sygn. 36 za 1872 r.

⁸³ Początkowo nauka odbywała się w języku rodzimym uczniów, bardzo szybko jednak zaniechano tego przepisu. W 1874 r. inspektor Ostrowierchow w piśmie nr 60 z 25 I 1874 r. zawiadamia naczelnika Płockiej Dyrekcji naukowej, że wszystkie przedmioty w szkole wykładane są po rosyjsku (zob. F. Piasek, op. cit., s. 28-29).

⁸⁴ B. Malanowski, op. cit., s. 9-11.

rzyści kopali ziemię, grabili liście, rąbali i układali drewna oraz pracowali w spi-chrze. Kolacja była o 19⁰⁰. Przed kolacją odbywał się apel, a po kolacji – zajęcia wieczorne, podczas których uczniowie odrabiali lekcje. O godzinie 22⁰⁰ udawa-no się na spoczynek⁸⁵.

Atmosferę panującą w seminarium oddają wspomnienia jednego z wychowanków seminarium, B. Malanowskiego:

Wychowawcy seminarium pędzili koszarowy tryb życia i sami sobie usługiwali, nosząc wodę do mycia, usługując przy stole, zaścielając łóżka itp. Zresztą praca była przedmiotem obowiązkowym. Po obiedzie, zamiast na przechadzkę, seminarzyści szli – jak to się nazywało – dla lepszej strawności do różnych zajęć: gdy np. jedna partia pod dozorem dyżurnego kopała w ogrodzie, to druga rąbała drwa, trzecia nosiła wodę itp. Od świtu do późnej nocy w gmachach seminaryjnych rozlegał się dzwonek: wstawanie, modlitwa, posiłek, nauka, przechadzka – aż do udania się na spoczynek wszystko odbywało się na komendę dzwonka. Wychowawcy byli tak wytresowani, że na jego odgłos natychmiast zrywali się z miejsc. A niechby się który spóźnił, to zaraz surowa kara: koza, pozbawienie drugiego dania lub co najmniej nagana z zapisaniem do dziennika, celem obniżenia stopnia ze sprawowania.⁸⁶

Zachowanie uczniów w seminarium było na ogół poprawne. Nie było złodziejstwa, picia alkoholu, niegrzeczności w stosunku do nauczycieli. Ze sprawozdań inspektorów wynika, że najczęstszymi przewinieniami wychowanków było: naruszenie ciszy i porządku w czasie przerw i podczas wieczornych zajęć w internacie, spóźnianie się na posiłki, nieprzygotowanie zadanych prac domowych i brak przyborów szkolnych. Wszystkie te uchybienia zapisywano w specjalnym zeszytce kar⁸⁷, który był przedmiotem analizy rady pedagogicznej i stanowił podstawę do wystawiania ocen z zachowania⁸⁸. Uczniowie byli karani pozostawieniem po lekcjach w karczerze, przydzielaniem dodatkowej pracy, upomnieniem, naganą, pouczeniem, obniżeniem stopnia ze sprawowania, powiadomieniem rodziców, a także pozbawieniem drugiego dania przy obiedzie⁸⁹.

Absencja uczniów nie stanowiła dla nauczycieli większego problemu. Niewątpliwie miało to związek z tym, że większość uczniów mieszkała w internacie i poza chorobą nie było żadnych możliwości opuszczania zajęć. W internacie mieszkało średnio 75 wychowanków⁹⁰. Pokoje w internacie były ciasne i niewygodne. W niektórych z nich łóżka stały jedno przy drugim tak, że nie było już miejsca na wstawienie stołu czy krzesel. Uczniowie rozmieszczeni byli

⁸⁵ K. Elwertowski, op. cit., s. 49-50.

⁸⁶ B. Malanowski, op. cit., s. 13-14.

⁸⁷ „Obzor...” 1884, s. 88; 1885, s. 95; 1887, s. 85; 1895, s.84; 1896, s. 77; 1900, s. 77; APPI, NPDN, sygn. 36 za 1872, sygn. 76.

⁸⁸ „Obzor...” 1885, s. 95; 1887, s. 85; APPI, NPDN, sygn. 76.

⁸⁹ „Obzor...” 1900, s. 77; APPI, NPDN, sygn. 76; sygn. 96 sprawozdanie inspektora seminarium o stanie szkoły za rok 1911; K. Elwertowski, op. cit., s. 52.

⁹⁰ Informacje na temat miejsca zamieszkania uczniów podczas nauki w seminarium odnaleziono tylko w sprawozdaniach inspektora seminarium za rok 1872 i 1892 oraz w „Obzorach” 1895 i 1896. Stan podawany był na dzień 1 stycznia; „Obzor...” 1896, s. 78; 1895, s. 86; APPI, NPDN, sygn. 36 za rok 1872; sygn. 76.

w pokojach według następujących kryteriów: oddzielnie mieszkali uczniowie starsi i młodsi, prawosławni i katolicy, łączono natomiast uczniów grzecznych i posłusznych z tymi, którzy sprawiali kłopoty wychowawcze, a także uczniów słabo uczących się z piątkowymi, uważając, że ci lepsi korzystnie wpłyną na słabszych⁹¹.

Nadzór nad mieszkańcami internatu, zgodnie z przepisami zatwierdzonymi przez kuratora WON, sprawowali wszyscy pracujący nauczyciele pod kierownictwem inspektora. Nadzór polegał na tym, że dyżurny nauczyciel odwiedzał pokoje uczniów o każdej porze, nawet nocą i zapisywał w prowadzonym dla każdego pokoju dzienniku wszystko to, co budziło jego zastrzeżenia podczas kontroli. Obowiązkiem kontrolującego było dopilnowanie, aby uczniowie w odpowiednim czasie modlili się, uczyli, kładli spać i wstawali, pracowali, przebywali w swoich pokojach, a także aby nie oddalali się z seminarium bez zgody inspektora. Nauczycielowi dyżurnemu pomagali wyznaczani raz na tydzień dwaj uczniowie z III klasy, którzy przebywali ze swoim kolegami i pilnowali ich podczas nieobecności wychowawcy. Oprócz tego, porządku w pokojach pilnowali „starsi” wybierani przez wychowanków⁹².

Środki na utrzymanie internatu pochodziły ze stypendiów rządowych oraz z indywidualnych opłat uczniów (tych, którym nie przyznano stypendium) w wysokości 80 rubli rocznie. Wychowankom gwarantowano mieszkanie, łaźnię, pranie bielizny, ochronę medyczną i wyżywienie. Do r. 1885 nie było w internacie stołówki, więc uczniowie musieli się żywić u gospodyń w Wymyślinie, płacąc za wyżywienie miesięcznie od 5 do 7 rubli. Niektórzy z nich przywozili z domów żywność, a gospodyni płacili tylko za przygotowanie potraw⁹³. Codzienne jedzenie mieszkańców internatu stanowiła rano i wieczorem szklanka herbaty z chlebem oraz obiad złożony z dwóch dań; każdemu uczniowi należały się dwa funty chleba i pół funta masła⁹⁴.

Ważną kwestią w wychowaniu chłopców było uczestniczenie w zarządzaniu internatem odnośnie spraw gospodarczych. Wśród uczniów raz do roku wybierano 3 kwatremistrzów, którzy zajmowali się dostarczaniem produktów żywnościowych ze spiżarni do kuchni. Oni również zajmowali się wydawaniem porcji mięsa, chleba, herbaty, cukru, nafty oraz innych artykułów⁹⁵. Dwóch starszych wychowanków (wyznaczonych ze względu na uzdolnienia handlowe) zajmowało się zakupem (na targu w Skępem) prowiantu do internatu⁹⁶.

W celu zapoznania wychowanków z arcydziełami literatury rosyjskiej organizowane były w zimowe sobotnie wieczory wspólne czytania dzieł, a w bardziej uroczyste dni wieczory literacko-muzyczne, podczas których najlepsi

91 APPE, NPDN, sygn. 36 za rok 1872.

92 Ibidem; „Obzor...” 1896, s. 77-78.

93 APPI, NPDN, sygn. 36 za rok 1872.

94 APPI, NPDN, sygn. 76.

95 Ibidem.

96 K. Elwertowski, op. cit., s. 52.

z wychowanków wobec całej szkoły deklamowali z pamięci wiersze i urywki powieści, chór śpiewał pieśni, a orkiestra wykonywała różne utwory⁹⁷.

W procesie rusyfikacyjnego wychowania ważną rolę miały spełnić tzw. dni galowe, organizowane z okazji świąt państwowych. Najpierw – jak podaje K. Elwertowski – w kościele po mszy odbywało się specjalne nabożeństwo za pomyślność cara i domu panującego, a po modłach chór szkolny pod dyrekcją nauczyciela muzyki śpiewał hymn *Boże, cara chrani*. W największej sali seminarium odbywała się akademie z przemówieniem inspektora. Orkiestra grała hymn rosyjski, chór śpiewał patriotyczne pieśni rosyjskie, a uczniowie recytowali wyjątki z Puszkina, Lermontowa, Niekrasowa i innych. Po południu przy sprzyjającej pogodzie uroczystość przenosiła się do zagajnika, który był iluminowany kolorowymi lampionami⁹⁸.

Mimo rusyfikacyjnego charakteru seminarium ucząca się w nim młodzież polska zachowywała poczucie tożsamości narodowej i głęboki patriotyzm. W poufnych rozmowach poruszano różne problemy wynikające z ucisku narodowego. Powszechnym zjawiskiem były dyskusje dotyczące przyszłości kraju, jego kultury i myśli politycznej. Seminarzyści potajemnie czytali książki w języku polskim, tworząc w tym celu kółka samokształceniowe. Na tajnych spotkaniach recytowali poezję Mickiewicza, Słowackiego, Konopnickiej i innych wybitnych poetów polskich. Seminarzyści potajemnie obchodzili doniosłe rocznice państwowe i narodowe. Od chwili powstania szkoły w rocznicę uchwalenia Konstytucji 3 Maja zbierali się w lesie za sąsiednią wsią Józefkowo, gdzie wygłaszali okolicznościowe referaty, a także śpiewali patriotyczne pieśni⁹⁹.

W strajku młodzieży w r. 1905 uczniowie seminarium wzięli masowy udział. Najpierw 31 stycznia 1905 r. złożyli na ręce inspektora seminarium, Włodzimierza Sumskiego, petycję skierowaną do ministra oświaty, w której zażądali, aby mowa polska była dozwolona w szkole i w internacie na równi z rosyjską. Żądali ponadto jednakowego traktowania lekcji języka polskiego z lekcjami języka rosyjskiego, z uwzględnieniem gramatyki, stylistyki i literatury polskiej. Uczniowie domagali się także wprowadzenia w większym zakresie historii Polski. Seminarzyści uważali za konieczne prowadzenie lekcji w języku polskim. Petycję podpisali prawie wszyscy uczniowie polscy. Po wysłuchaniu żądań inspektor seminarium stwierdził, że sam nie może ich spełnić, a decyzję może podjąć wyłącznie władza wyższa. Gorąco namawiał uczniów, by nie przerywali nauki, lecz cierpliwie czekali na rozstrzygnięcie sprawy¹⁰⁰. W sprawie petycji uczniów toczyła się pomiędzy Petersburgiem a Warszawą ożywiona wymiana zdań, zakończona ostatecznie pismem Ministerstwa Oświaty o następującej treści:

⁹⁷ „Obzor...” 1875, s. 101; 1895, s. 87; 1896, s. 79.

⁹⁸ K. Elwertowski, op. cit., s. 65.

⁹⁹ Ibidem, s. 65-66.

¹⁰⁰ F. Piasek, op. cit., s. 50-52.

Na skutek wniosku Waszej Eksceleencji w sprawie petycji uczniów Wymyślińskiego Seminarium Nauczycielskiego, by wykłady języka polskiego, historii i literatury odbywały się w języku polskim, Ministerstwo po rozpatrzeniu tej sprawy postanowiło dać odmowną odpowiedź. Przy tym Ministerstwo nie mogło nie zwrócić uwagi na przejaw braku należytej dyscypliny wśród uczniów Wymyślińskiego Seminarium i uznało za konieczne zwrócić uwagę najbliższej władzy, by zechciała roztoczyć bardziej czujną opiekę nad uczniami.¹⁰¹

W lutym 1905 r. w seminarium wybuchł strajk, o którym 2 marca tego roku donosił w swoim raporcie gubernator płocki:

24 lutego o godzinie 11 rano wychowankowie seminarium nauczycielskiego w Wymyślinie, katolicy, w ilości 51 osób oświadczyli inspektorowi o swej niechęci kontynuowania nauki w języku rosyjskim, przy pomocy rosyjskich nauczycieli, i opuścili seminarium, zrywając odznaki szkoły ze swych czapek, następnie udali się tłumnie do Skępego, do gminnej szkoły początkowej, nosząc się z zamiarem zmuszenia uczniów tej szkoły do przyłączenia się do nich. Nauczyciel tej szkoły, Mioduski, dowiedział się na kilka minut przedtem o tym zamiarze, zwolnił swych uczniów do domów na obiad pod pozorem przerwy i zamknął drzwi szkoły. Przybyli seminarzyści zbliżyli się do szkoły gminnej, gdzie starszy strażnik zapytał, po co przyszli, lecz otrzymał odpowiedź, że to nie jego rzecz, następnie wyczekiwali na placu przed szkołą w ciągu 15 minut i udali się do Wymyślina, namawiając spotkanych po drodze chłopów do nieposyłania dzieci do szkoły.¹⁰²

Po tym fakcie postanowiono zwolnić ze szkoły wszystkich uczniów Polaków, którzy wzięli udział w strajku. Lekcje w seminarium z uczniami Rosjanami odbywały się nadal. W dniu 12 marca 1905 r. spalił się budynek szkoły wzorowej. Inspektor posądził o podpalenie nauczyciela tej szkoły, Rocha Olszewskiego, podejrzewał go, że uczynił to celowo, by nie uczyć i tym samym przyłączyć się do strajkujących. Na skutek posądzenia Olszewski został zwolniony z posady nauczyciela szkoły wzorowej i mianowany młodszym nauczycielem szkoły 2-klasowej w Pułtusku, posady tej jednak nie przyjął i wyjechał do Warszawy.¹⁰³

Na początku nowego roku szkolnego 1905/1906 walka strajkowa znów się wzmogła. Inspektor w obawie, by strajkujący nie rozpędzili kandydatów do szkoły, sprowadził na czas egzaminów kozaków i pod ich osłoną odbyło się przyjmowanie nowych uczniów. W piśmie Kuratora WON nr 20548 z dnia 12 października 1905 r., skierowanym do naczelnika Płockiej Dyrekcji Naukowej czytamy:

Wskutek przedstawionego mi 6 października 1905 r. pisma nr 51, mam honor prosić Pana Naczelnika, aby w moim imieniu złożył podziękowania Naczelnikowi Ziemskiej Straży powiatu lipnowskiego, kapitanowi Władyszewskiemu, za jego twardy i energiczny sposób postępowania w Wymyślińskim Seminarium Nauczycielskim w czasie odbywania się jednego ze wstępnych egzaminów w tym roku szkolnym.¹⁰⁴

101 Ibidem, s. 53.

102 M. Szulkin, *Strajk szkolny 1905 r.*, Wrocław 1959, s.127.

103 F. Piasek, op. cit., s. 53-54.

104 APPI, NPDN, sygn. 89, o strajkach uczniów szkół początkowych, k. 27.

Przy czynnym współdziałaniu poprzednio wydalonych z seminarium uczniów strajk ponownie objął mury szkolne. W sprawozdaniu z 31 października 1905 r. zastępca general-gubernatora warszawskiego pisał:

W dniu 25 października we wsi Wymyślinie, gminy Skepe, w miejscowym seminarium nauczycielskim zostały przymusowo przerwane zajęcia. Do seminarium przybyli byli wychowankowie tego zakładu, wydalenii w lutym br. z seminarium za urządzenie strajku i wspólnie z niektórymi mieszkańcami wspomnianej wsi, w ilości 60 osób, uzbrojeni w laski – rozpędzili uczniów seminarium, potem uczniowie zaczęli rozjeżdżać się do domów i zajęcia w seminarium ustały.¹⁰⁵

W okresie przygotowań do strajku i jego trwania inspiratorem i organizatorem działań był nauczyciel śpiewu, Faustyn Piasek. Ze strajkiem solidaryzował się nauczyciel szkoły ćwiczeń, Roch Olszewski, ks. Aleksander Syski i Rosjanin, nauczyciel Grzegorz Krasilnikow¹⁰⁶. W wyniku strajku władze rosyjskie musiały poczynić chwilowe ustępstwa. Rozszerzono program nauki języka polskiego. Wprowadzono naukę gramatyki, pisowni, stylistyki i historii literatury polskiej. Do nauki śpiewu włączono także teksty polskie. W szkole wzorowej poza niektórymi przedmiotami – język rosyjski, historia Rosji i geografia – wykłady odbywały się w języku polskim. Po upadku rewolucji władze carskie stopniowo wycofywały poczynione w 1905 r. ustępstwa¹⁰⁷.

Personel pedagogiczny seminarium

Kierownikiem seminarium i istniejącej przy nim szkoły wzorowej był inspektor – przewodniczący, powoływany i odwoływany przez naczelnika Płockiej Dyrekcji Naukowej i zatwierdzany przez kuratora Warszawskiego Okręgu Naukowego¹⁰⁸. W latach 1866–1915 w seminarium było zatrudnionych 11 inspektorów (zob. tab. 1)¹⁰⁹.

Byli to ludzie starannie dobierani przez carskie władze oświatowe; musieli odznaczać się dużym wyrobieniem politycznym i mieć doświadczenie pedagogiczne¹¹⁰. Do ich obowiązków należało zawiadywanie całym majątkiem seminarium, nadzorowanie procesu dydaktyczno-wychowawczego, przewodniczenie w posiedzeniach rady pedagogicznej, prowadzenie spraw personalnych (a więc zatrudnianie, zwalnianie, urlopowanie i nagradzanie pracowników), współpraca z gubernialnymi i miejscowymi władzami i przedstawianie co roku kuratorowi WON sprawozdania o stanie uczelni¹¹¹. Inspektor był również z urzędu opiekunem praktyk uczniowskich w szkole wzorowej, a także nauczycielem niektórych przedmiotów. Na przykład inspektor Ostrowierchow

¹⁰⁵ M. Szulkin, op. cit., s. 129.

¹⁰⁶ Ibidem, s. 129; F. Piasek, op. cit., s. 53-54; Z. Bieńkowski, op. cit. s. 14.

¹⁰⁷ Ibidem.

¹⁰⁸ *Ustawa Kursów Pedagogicznych...*, op. cit., rozdz. II, art. 7 i 8.

¹⁰⁹ F. Piasek, op. cit., s. 64; APPI, NPDN, sygn. 33, 36, 76.

¹¹⁰ R. Kucha, op. cit., s. 81.

¹¹¹ *Instrukcja dla seminariów...*, op. cit., s. 2.

(w roku szk. 1873/1874) uczył języka rosyjskiego i historii Rosji¹¹², Włodzimierz Sumski (1905/1906) był jednocześnie nauczycielem historii i pedagogiki¹¹³, a Piotr Bakkanowski (1913/1914) – historii i pedagogiki¹¹⁴.

Tab. 1. Inspektorzy seminarium w latach 1866–1915

Lp.	Imię i nazwisko	Lata urzędowania	Wykształcenie
1.	Antoni Jurkowski	1866–1870	Uniwersytet w Charkowie
2.	Mojżesz Ostrowierchow	1870–1880	Uniwersytet św. Włodzimierza w Kijowie
3.	Jan Sołomonowski	1880–1884	Seminarium Duchowne w Kijowie
4.	Hipolit Duwin	1884–1889	Brak danych
5.	Atanazy Balicki	1889–1900	Litewskie Seminarium Duchowne
6.	Włodzimierz Sumski	1900–1906	Instytut Nauczycielski w Moskwie
7.	Florian Malewski	1906–1908	Akademia Duchowna w Kijowie
8.	Apolinary Zaleski	1908–1910	Wykształcenie uniwersyteckie
9.	Piotr Bakkanowski	1910–1913	Instytut Nauczycielski w Głuchowie
10.	Wasyl Gurba	1913–1915	Instytut Nauczycielski w Głuchowie
11.	Piotr Serdiukow	1915	Instytut Nauczycielski w Głuchowie

Pierwszym inspektorem i organizatorem seminarium był Antoni Jurkowski odwołany po czterech latach urzędowania za brak efektów rusyfikatorskich. Nowy inspektor, Mojżesz Ostrowierchow, od razu przystąpił do narzucenia administracyjnego rygoru rusyfikacyjnego. Domagał się od władz szkolnych zmniejszenia liczby godzin języka polskiego, ostro karał za mówienie po polsku, zwolnił nawet ogrodnika z posady za to, że rozmawiał z uczniami po polsku¹¹⁵. Gorliwymi rusyfikatorami okazali się również dwaj kolejni inspektorzy Jan Sołomonowski i Hipolit Duwin¹¹⁶. Najdłużej funkcję inspektora sprawował Atanazy Balicki, wychowanek prawosławnego seminarium duchownego. Uczył religii prawosławnej, historii i pedagogiki. Jego żona była Polką. Balicki również dobrze mówił po polsku, ale wobec uczniów nigdy się z tym nie zdradzał¹¹⁷. F. Piasek wspomina:

okres urzędowania inspektora Balickiego był nieco łagodniejszy. Bali się go uczniowie, ale czuli, że krzywdy wielkiej im nie zrobi. W stosunkach do swych władz ograniczał się do

¹¹² F. Piasek, op. cit., s. 27.

¹¹³ „Echa Płockie i Włocławskie” 9 IX 1905 nr 72, s. 3.

¹¹⁴ APPI, NPDN, sygn. 3, wypis z protokołu posiedzenia rady pedagogicznej nr 12 z 13 VIII 1913 r.

¹¹⁵ F. Piasek, op. cit., s. 27.

¹¹⁶ Ibidem, s. 30 i 33.

¹¹⁷ K. Elwertowski, op. cit., s. 53.

załatwiania spraw formalnych i obowiązujących, bez zbytej gorliwości przypodobania się kosztem polskości.¹¹⁸

Jego przeciwieństwem był Włodzimierz Sumski, który – jak pisze F. Piasek – miał nieokrzesaną, czarną duszę carskiego urzędnika, skrywającą pod maską sztucznej uprzejmości zdradę i podłość. Im bardziej był dla kogoś grzeczny i miły, tym większą zamierzał wyrządzić mu krzywdę.¹¹⁹

Najlepiej w historii seminarium zapisał się Apolinary Zaleski, człowiek wykształcony, spokojny, zrównoważony, uprzejmy i życzliwy. Po okresie 2-letniego urzędowania opuścił szkołę, a na jego miejsce władze mianowały Piotra Bakkanowskiego, gorliwego służbistę i bezwzględnego rusyfikatora. Jego następcą Wasyl Gurba, który – w ocenie F. Piaska – był

siłą bardzo słabą. Był urzędnikiem i to najpośledniejszego gatunku. Poza spełnianiem swych obowiązujących czynności życie szkoły nic go nie obchodziło, a mając skłonności częstego zaglądania do butelki, na wiele rzeczy patrzył przez palce i nie wyciągał należytych konsekwencji.

W r. 1915 Gurba został przeniesiony do seminarium w Łomży, a jego miejsce objął Piotr Serdiukow, który wyjechał razem z seminarium do Rosji¹²⁰.

Pełny spis nauczycieli seminarium zachował się tylko w sprawozdaniu inspektora za rok 1892 (zob. tab. 2)¹²¹.

Poziom wykształcenia grona pedagogicznego był dość wysoki, dwóch nauczycieli posiadało wykształcenie wyższe, sześciu średnie i jeden wychowanie domowe¹²². Stanowisko inspektora i nauczycieli etatowych przydzielano wyłącznie Rosjanom. Nauczyciele etatowi nauczali przedmiotów głównych, a więc: języka rosyjskiego, pedagogiki, historii, geografii i przyrodoznawstwa. Polacy uczyli religii rzymskokatolickiej, języka polskiego, muzyki i śpiewu oraz gimnastyki. Zachowane sprawozdanie inspektora seminarium o stanie szkoły za 1913 r. pozwala odtworzyć przydział przedmiotów nauczania w roku szk. 1912/1913. Inspektor Bakkanowski uczył wtedy historii w klasach I–III, pedagogiki w klasie II i III; etatowy nauczyciel, Aleksy Kołomacki – języka rosyjskiego we wszystkich klasach, geografii w klasie II i III; drugi nauczyciel etatowy, Wasyl Gurba – arytmetyki, geometrii i przyrody we wszystkich klasach, geografii w klasie I. Muzyki i śpiewu w klasach I–III uczył Faustyn Piasek, religii rzymskokatolickiej – ks. Aleksander Krysiak, a języka polskiego – Maksymilian Majewski. Nauczycielem szkoły wzorowej był Lewandowski. Ponieważ brakowało wówczas nauczyciela kaligrafii i rysunku, rada pedagogiczna wyznaczyła za-

¹¹⁸ F. Piasek, op. cit., s. 34.

¹¹⁹ Ibidem, s. 38-39.

¹²⁰ Ibidem, s. 62-63.

¹²¹ APPI, NPDN, sygn. 76; informacje na temat zatrudnienia w seminarium ks. Józefa Żaboklickiego znajdują się także w wypisach z archiwaliów diecezjalnych XIX wieku zebranych przez ks. M.M. Grzybowski (zob. *Materiały do dziejów szkolnictwa na Mazowszu*, zebrał i oprac. M.M. Grzybowski, Warszawa-Łowicz 1995, s. 341).

¹²² APPI, NPDN, sygn. 76.

stępstwa. Nauczanie kreślenia we wszystkich klasach powierzono Wasylowi Gurbie, a lekcje kaligrafii – Maksymilianowi Majewskiemu¹²³. Absencja nauczycieli była bardzo mała, np. w r. 1892 na 1674 zaplanowanych lekcji nie zrealizowano tylko 79. W razie nieobecności nauczyciela prowadzone były lekcje języka rosyjskiego, czytanie lektur obowiązkowych czy śpiewanie ludowych pieśni rosyjskich¹²⁴.

Tab. 2. Wykaz pracowników zatrudnionych w seminarium w 1892 r.

Lp.	Imię i nazwisko	Stanowisko	Wykształcenie	Narodowość	Wyznanie
1.	Atanazy Balicki	Inspektor – przewodniczący	Litowskie Seminarium Duchowne	Rosjanin	Prawosławne
2.	Ks. Józef Żaboklicki	Nauczyciel religii rzymskokatolickiej	Seminarium Duchowne w Płocku	Polak	Rzymskokatolickie
3.	Mikołaj Kozaczkowski	Etatowy nauczyciel	Białogrodzki Instytut Nauczycielski – specjalizacja nauczyciel miejski	Rosjanin	Prawosławne
4.	Mikołaj Polotiebnow	Etatowy nauczyciel	Doktor Fizyczno-Matematycznego Wydziału Uniwersytetu w Petersburgu	Rosjanin	Prawosławne
5.	Antoni Szałowski	Nauczyciel muzyki i śpiewu	Warszawskie Konserwatorium Muzyczne	Polak	Rzymskokatolickie
6.	Roch Olszewski	Nauczyciel Szkoły Wzorowej i nauczyciel języka polskiego	Seminarium Nauczycielskie w Wymyślelinie	Polak	Rzymskokatolickie
7.	Apolinary Chojnacki	Nauczyciel gimnastyki	Progimnazjum, oficer rezerwy starszy ogniomistrz, grenadier pułku artylerii	Polak	Rzymskokatolickie
8.	Izydor Kom	Lekarz seminarium	Cesarski Uniwersytet Warszawski	Żyd	Mojżeszowe
9.	Ignacy Piałorowicz	Sekretarz seminarium	Domowe wychowanie	Polak	Rzymskokatolickie
10.	Vacat na stanowisku nauczyciela kaligrafii i rysunku				

¹²³ APPI, NPDN, sygn. 3.

¹²⁴ APPI, NPDN, sygn. 76.

Oprócz nauczania przydzielonych przedmiotów nauczyciele, zwłaszcza etatowi, byli zobowiązani do pełnienia funkcji wychowawców klas, sprawowania dyżurów w szkole, w internacie i na stacjach, zawiadywania gabinetami lekcyjnymi i biblioteką oraz do sprawowania różnych innych funkcji dydaktyczno-wychowawczych i gospodarczych, zleconych przez inspektora. Z protokołu posiedzenia rady pedagogicznej z dnia 13 sierpnia 1913 r.¹²⁵ wynika, że dyżury przedpołudniowe trwały od 8³⁰ do 14³⁰, a popołudniowe – od 15³⁰ do 18³⁰.

Nauczyciele z własnej inicjatywy podejmowali się dodatkowych prac na rzecz seminarium. Jak wynika ze sprawozdania inspektora seminarium za rok 1892, inspektor Balicki uczył śpiewu prawosławnych wychowanków. Nauczyciel etatowy, Połotiewnow, prowadził obserwacje meteorologiczne. Nauczyciel etatowy, Kozackowski, zajmował się biblioteką uczniowską, a nauczyciel szkoły wzorowej i języka polskiego, Roch Olszewski, zajmował się sprawami gospodarczymi internatu¹²⁶. Ze swych obowiązków nauczyciele wywiązywali się na ogół sumiennie. Zdarzały się jednak przypadki niedociągnięć i uchybień w pracy, co natychmiast było wychwytywane przez inspektora podczas licznych hospitacji zajęć. W 1872 r. zauważył on, że uczniowie seminarium mają bardzo skąpe wiadomości z historii powszechnej i pedagogiki. Winą za taki stan rzeczy inspektor obarczył wykładającego te przedmioty, nauczyciela Kontowicza, który był – zdaniem inspektora – zbyt pobłażliwy i dobroduszny. Stawiał uczniom dobre oceny bez względu na stopień przygotowania, czym rozleniwiał słabych uczniów i zniechęcał dobrych¹²⁷. Natomiast nauczyciel historii i geografii, Niekrasow, według inspektora, posługiwał się zbyt trudnym i niezrozumiałym dla uczniów językiem, pełnym naukowych zwrotów i wyrażeń. Był bardzo drobiazgowy, żądał od uczniów znajomości nawet najmniejszych szczegółów i oceniał ich z nadmierną surowością. W obu przypadkach inspektor próbował zaradzić tym skrajnym postawom przez częste uczestnictwo w zajęciach i udzielanie rad niedoświadczonym pedagogom¹²⁸.

Seminarium było często wizytowane przez naczelników Płockiej Dyrekcji Naukowej. Z zaleceń powizytacyjnych wynika, że naczelnicy bardzo dokładnie przyglądali się życiu seminarium i to we wszystkich jego aspektach. Zwracali uwagę na zagadnienia programowe i sprawy gospodarcze¹²⁹. Na przykład po wizytacji szkoły w 1870 r. naczelnik A. Popow polecił zaprowadzić dziennik zajęć praktycznych, w którym inspektor i wykładowcy zapisywaliby tok zajęć uczniów III klasy we wzorowej szkole, oraz by wychowankowie zdobywali więcej wiadomości o ogrodnictwie i sadownictwie. Przedmiotem szczególnej troski naczelnika była nauka języka rosyjskiego. Nakazał zamienić poobiednie lekcje języka rosyjskiego na poranne oraz czytanie książek rosyjskich w czasie wol-

¹²⁵ APPI, NPDN, sygn. 3.

¹²⁶ APPI, NPDN, sygn. 76.

¹²⁷ APPI, NPDN, sygn. 36 za rok 1872.

¹²⁸ APPI, NPDN, sygn. 36 za rok 1874.

¹²⁹ Informacje na temat wizytacji szkoły przez naczelników Płockiej Dyrekcji Naukowej odnaleziono we wszystkich zachowanych sprawozdaniach inspektora seminarium. Wynika z nich, że kontrolowali oni szkołę dwa, trzy razy do roku. Zob. APPI, NPDN, sygn. 33, sygn. 36 za rok 1871, 1872, 1874, sygn. 76.

nym od zajęć. Zwrócił ponadto uwagę na konieczność zorganizowania w szkole stołówki dla uczniów, przeniesienia przyrządów gimnastycznych z zagajnika na dziedziniec seminarium oraz na zachowanie czystości w szkole¹³⁰.

W r. 1872 razem z naczelnikiem szkołę odwiedził gubernator płocki, Michał baron Wrangel. Przedmiotem ich szczególnego zainteresowania była wtedy szkoła wzorowa. Po hospitacji lekcji arytmetyki, prowadzonych przez praktykantów naczelnik zauważył, że nie przyswoili sobie oni jeszcze metod nauczania tego przedmiotu i wydał stosowne zalecenie. Gubernator natomiast oglądał pomoce dydaktyczne, zgromadzone w szkole wzorowej i przysłuchiwał się pieśniom wykonanym przez uczniów, co tak bardzo mu się spodobało, że złożył serdeczne podziękowania i inspektorowi, i nauczycielowi muzyki, Szalowskiemu¹³¹.

W r. 1874 seminarium zaszczylił wizytą kurator WON, T. Witte, któremu towarzyszyli gubernator płocki i naczelnik dyrekcji naukowej. Kurator zganił nauczyciela geografii i historii, Niekrasowa, że nie zadawał uczniom prac pisemnych¹³².

Uczniowie seminarium

Kandydat do I klasy musiał mieć ukończone 15 lat i zdać egzamin wstępny w zakresie 2-klasowej szkoły początkowej. Do 1 sierpnia był zobowiązany złożyć w szkole następujące dokumenty: świadectwo stwierdzające datę i miejsce urodzenia oraz pochodzenie społeczne, świadectwo o dobrym zachowaniu, wystawione przez najbliższą mu władzę miejscową lub – jeśli od ukończenia przez niego szkoły nie minęło więcej niż 6 miesięcy – świadectwo szkolne, zaświadczenie miejscowego proboszcza o spełnianiu obowiązków religijnych i zobowiązanie, że za otrzymane z seminarium stypendium rządowe przepracuje 4 lata na stanowisku nauczyciela początkowego. Przed przyjęciem do seminarium lekarz szkolny badał kandydata i wystawiał mu zaświadczenie stwierdzające, że ma on zaszczerpioną ospę i że nie ma wad cielesnych, przeszkadzających w wykonywaniu obowiązków nauczycielskich, takich jak: padaczka, choroby zakaźne, gruźlica, zła wymowa, słaby wzrok lub słuch¹³³. Egzamin wstępny najczęściej był przeprowadzany w I połowie sierpnia. Składał się z części pisemnej i ustnej. K. Elwertowski tak oto wspominał własne egzaminy wstępne w dniach 28 i 29 sierpnia 1893 r.:

Egzamin pisemny odbywał się w dwóch salach na parterze. W jednej połowa kandydatów zdawała z rosyjskiego, a w drugiej – z arytmetyki. Po dzwonku wszedł nauczyciel języka rosyjskiego Tarnawski. Spojrzał na nas groźnie i rozpoczął dyktando, a później przeczytał urywek z wypisów szkolnych i polecił nam go streścić. Na wypracowanie ro-

¹³⁰ APPI, NPDN, sygn. 33.

¹³¹ APPI, NPDN, sygn. 36 za rok 1872.

¹³² APPI, NPDN, sygn. 36 za rok 1874.

¹³³ *Przepisy dotyczące egzaminów uczniów w seminariach nauczycielskich WON, „Cirkulijar...” 1896, rozdz. II, art. 12 i 13; Ustawa Kursów Pedagogicznych..., ibidem, rozdz. IV, art. 26.*

syjskie dał nam tylko 15 minut. Po egzaminie z rosyjskiego i po krótkiej przerwie odbył się egzamin z arytmetyki. Było do rozwiązania zadanie. Następnego dnia odbyły się egzaminy ustne. Z języka rosyjskiego i arytmetyki nie byłem pytany, bo dobrze napisałem pracę pisemną. Egzamin z historii i geografii zdałem z łatwością. Również pomyślnie ze śpiwu.¹³⁴

Początkowo kursy pedagogiczne w Wymyślinie nie cieszyły się popularnością. Kandydatów było niewielu, a ci, którzy przystępowali do egzaminu wstępnego, reprezentowali bardzo niski poziom wiadomości¹³⁵. Z biegiem lat liczba chętnych rosła i zaczęła przewyższać liczbę wolnych miejsc. Na przykład w 1891 r. do egzaminów wstępnych dopuszczono 59 osób, egzamin zdało – 39, na pierwszy rok przyjęto zaledwie 27 uczniów¹³⁶; w 1898 r. chętnych było 86, z czego egzamin zdało i zostało przyjętych – 24; w 1900 r. do egzaminów przystąpiło 96 kandydatów, z tej liczby przyjęto 30 osób¹³⁷. W latach następnych liczba zgłaszających się jeszcze bardziej wzrosła¹³⁸. Decyzję o przyjęciu kandydatów podejmowała rada pedagogiczna. Jeśli liczba kandydatów, którzy zdali egzaminy wstępne, przeważała nad liczbą miejsc, przyjmowano tych, którzy uzyskali wyższe oceny, a przy jednakowych ocenach tym, którzy pierwsi złożyli podania¹³⁹. Liczba uczniów w każdej klasie nie mogła przekroczyć 30. Egzaminy można było zdawać również od razu do drugiej klasy, kandydat musiał mieć wtedy ukończone 16 lat i znać materiał I klasy seminarium¹⁴⁰. Uczniowie zostali zwolnieni z opłaty za naukę i z obowiązku noszenia mundurów. Dla najuboższych i najzdolniejszych miały być przyznawane stypendia rządowe.

Do seminarium przyjmowano chłopców przede wszystkim pochodzenia włościańskiego. Synowie urzędników i inteligencji (z wyjątkiem Rosjan) przyjmowani byli na podstawie zezwolenia kuratora WON. Przytułek rosyjski w Płocku corocznie dostarczał szkole kilku swych wychowanków wyznania prawosławnego¹⁴¹. Większość młodzieży była narodowości polskiej. W 1893 r. na 84 uczniów – 72 (czyli 86%) stanowili Polacy, natomiast 12 (14%) to Rosjanie¹⁴². Było też kilku uczniów pochodzenia niemieckiego. Przeważali uczniowie wyznania rzymskokatolickiego¹⁴³. Naukę kończyły egzaminy końcowe i otrzymanie świadectwa upoważniającego do nauczania w szkołach elementarnych. Absolwenci, którzy zdali egzaminy z wyróżnieniem, mogli podejmować pracę

¹³⁴ K. Elwertowski, op. cit., s. 43.

¹³⁵ „Cirkuljar...” 1869 nr 2, s. 68, protokół z posiedzenia rady pedagogicznej Wymyślińskich Kursów Pedagogicznych. Należy dodać, że taki stan rzeczy dotyczył wszystkich kursów pedagogicznych w Królestwie Polskim w początkowym okresie ich istnienia (zob. R. Kucha, op. cit., s. 88).

¹³⁶ APPI, NPDN, sygn. 76.

¹³⁷ „Echa Płockie i Łomżyńskie” 1898 nr 44, s. 3; 1900 nr 71, s. 3.

¹³⁸ Dane dotyczące rezultatów egzaminów wstępnych odnaleziono tylko w sprawozdaniach inspektora seminarium za 1892, 1912 i 1913 r., APPI, NPDN, sygn. 3, protokół z posiedzenia rady pedagogicznej nr 11 z 12 VIII 1913 r., protokół z posiedzenia rady pedagogicznej nr 18 z 11 VIII 1912 r.; sygn. 76.

¹³⁹ K. Elwertowski, op. cit., s. 47.

¹⁴⁰ Przepisy dotyczące egzaminów..., op. cit., rozdz. II, art. 11.

¹⁴¹ K. Elwertowski, op. cit., s. 47.

¹⁴² APPI, NPDN, sygn. 76.

¹⁴³ APPI, NPDN, sygn. 36 za rok 1872.

w szkołach miejskich i 2-klasowych wiejskich. W czasie nauki uczniowie byli zwalniani z poboru do wojska. Taki przywilej przysługiwał im także przez pierwszy rok po ukończeniu szkoły, nawet jeśli nie podjęli pracy zawodowej¹⁴⁴.

Liczba uczniów seminarium w latach 1870–1912 wahała się od 43 do 105¹⁴⁵. W szkole uczyło się przeciętnie 83 uczniów rocznie. Nie wszyscy ją kończyli, wielu – nie mogąc sprostać wymaganiom – porzucało naukę, wielu było zwalnianych przez radę pedagogiczną¹⁴⁶. Najczęstszą przyczyną zwolnienia był brak osiągnięć w nauce. Z tego powodu w r. 1885 odeszło 3 uczniów. Wszyscy uczęszczali do II klasy i mimo powtarzania jej nie zdołali osiągnąć zadawalających rezultatów. Cała trójka nie uzyskała promocji z języka rosyjskiego, matematyki i przyrody, a jeden uczeń także z pedagogiki¹⁴⁷. W r. 1892 z tego samego powodu zwolniono z seminarium 4 uczniów, 2 – z kl. I i 2 – z kl. III, a w poprzedzającym go r. 1891 – aż 9¹⁴⁸.

Promocja uczniów z klasy do klasy odbywała się na podstawie ocen rocznych, wystawianych przez nauczycieli poszczególnych przedmiotów i na podstawie egzaminów „przechodnich”, a w przypadku uczniów III klasy – egzaminów końcowych. Zarówno na egzaminach, jak i w ciągu roku szkolnego wiadomości i osiągnięcia uczniów oceniane były: 5 – bardzo dobrze, 4 – dobrze, 3 – zadawalająco, 2 – niezupełnie zadawalająco, 1 – całkowicie niezadawalająco. Na ocenę roczną składały się oceny okresowe, wystawiane cztery razy w ciągu roku szkolnego¹⁴⁹. Egzaminy „przechodnie” wyznaczane były ze wszystkich przedmiotów z wyjątkiem kaligrafii, rysunku i gimnastyki. Najpierw odbywały się egzaminy pisemne z języka rosyjskiego i z matematyki, później egzaminy ustne, do których przystępowali tylko ci, którzy pozytywnie zdali egzaminy pisemne¹⁵⁰. Najtrudniejszy był egzamin końcowy, gdyż składał się z części teoretycznej i praktycznej. Część teoretyczna obejmowała egzaminy pisemne i ustne, natomiast praktyczna polegała na przeprowadzeniu lekcji w szkole wzorowej. Na egzamin pisemny składało się wypracowanie z języka rosyjskiego (o charakterze pedagogicznym, historycznym lub literackim) i dwa zadania (jedno z arytmetyki, drugie z geometrii). Na przygotowanie pracy pisemnej z języka rosyjskiego wyznaczano 5 godzin, natomiast 3 – na rozwiązanie zadań¹⁵¹.

Podczas, gdy do klasy I przyjmowano średnio ok. 27 uczniów, to szkołę z dyplomem kończyło ok. 15, a więc trochę tylko więcej niż połowa. Uczniowie, którzy z sukcesem ukończyli pełny kurs nauki w seminarium i pomyślnie zdali egzaminy końcowe, otrzymywali dyplom z podpisami członków rady pedago-

144 Ibidem, rozdz. III, art. 21; rozdz. IV, art. 24-25, 28; rozdz. VI, art. 53.

145 „Obzor...” 1870–1912; Płock brak danych za l. 1903, 1907, 1909–1911; stan podawany był 1 stycznia każdego roku, na koniec roku szkolnego był nieco inny ze względu na zwolnienia uczniów ze szkoły.

146 Dane dotyczące porzucenia przez uczniów nauki i zwolnienia ich ze szkoły odnaleziono tylko w sprawozdaniach inspektora za l. 1872, 1874 i 1892, APPI, NPDN, sygn. 36 za rok 1872; sygn. 36 za rok 1874, 1876.

147 „Obzor...” 1885, s. 90.

148 APPI, NPDN, sygn. 76.

149 *Przepisy dotyczące egzaminów...*, op. cit., rozdz. I, art. 3 i 6.

150 Ibidem, rozdz. III, art. 26. 28.

151 Ibidem, rozdz. IV, art. 38, 39, 40.

gicznej i z pieczęcią szkoły. Jeśli przynajmniej z połowy przedmiotów (w tym z języka rosyjskiego) otrzymali oceny bardzo dobre, wręczano im dyplom z wyróżnieniem i kierowano do pracy w szkołach miejskich i 2-klasowych wiejskich¹⁵².

Dla najuboższych i najzdolniejszych uczniów przewidziane było stypendium rządowe. Kandydatów typowała rada pedagogiczna, zatwierdzał zaś naczelnik dykcji naukowej, a stypendium przyznawał kurator WON¹⁵³. Na przykład w r. 1892 spośród 84 uczniów – 37 otrzymywało stypendium rządowe w wysokości 70 rb. rocznie. Łącznie przeznaczono w tymże roku na stypendia 2590 rb. Oprócz tego przyznano jedno stypendium im. cara Aleksandara II w wysokości 100 rb. rocznie, oraz jedno ufundowane przez właściciela ziemskiego, Gustawa Zielińskiego, w wysokości 150 rb. rocznie¹⁵⁴. Stypendium pokrywało koszt utrzymania ucznia w internacie lub miejsca na stacji i wyżywienia. Uczniowie otrzymujący rządowe stypendium z chwilą ukończenia seminarium musieli odpracować 4 lata na posadzie nauczyciela szkoły początkowej, wskazanej im przez naczelnika¹⁵⁵. Stypendium mogło być odebrane przez kuratora WON na skutek np. złego sprawowania, słabych osiągnięć w nauce, porzucenia szkoły lub dłuższej absencji¹⁵⁶.

Trudno tu przedstawić pełny obraz działającego blisko pół wieku seminarium. Dlatego omówione zostały jedynie wybrane aspekty jego działalności. Wiele spraw (jak choćby założenia programowe) zostało potraktowanych pobieżnie, wiele w ogóle nie zostało poruszonych, np. dalsze losy absolwentów, zwłaszcza to, do jakich szkół trafiali i jak sprawdzali się w zawodzie. Jednakże na podstawie tego, co zostało napisane, można z pełną odpowiedzialnością stwierdzić, że pomimo rusyfikacyjnego charakteru Seminarium Nauczycielskie w Wymyślinie odegrało bardzo ważną rolę. Dla dzieci chłopskich zawód nauczycielski – choć z nędzną płacą – stanowił wyraźny awans społeczny. Seminarium nauczycielskie spełniło również – jak pisze K. Elwertowski –

dotatnią rolę w życiu osiedla i okolicy. Do sennego, bezbarwnego i prymitywnego tutaj bytowania wniosło zdrowy, krzepki pęd do wiedzy i oświaty, którego zasięg przenikał daleko poza Skępe, obejmując kilka powiatów ziemi płockiej. Do Skępego przybywali ludzie młodzi, energiczni, wytrwali, obdarzeni często nieprzeciętnymi zdolnościami, szukający tu nauki. Osiedlenie się w Wymyślinie grupy pedagogów z wyższym wykształceniem nie mogło nie wywrzeć wpływu na otoczenie.¹⁵⁷

¹⁵² Ibidem, rozdz. IV, art. 48.

¹⁵³ *Ustawa Kursów Pedagogicznych...*, op. cit., rozdz. IV, art. 29.

¹⁵⁴ APPI, NPDN, sygn. 76.

¹⁵⁵ *Ustawa Kursów Pedagogicznych...*, op. cit., rozdz. IV, art. 39.

¹⁵⁶ Ibidem, art. 31.

¹⁵⁷ K. Elwertowski, op. cit., s. 53.